

К.Г. Гарькавченко

**ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ПОДІЛ СВІТУ У ХХІ СТ.:
БОРОТЬБА ЗА АРКТИКУ**

Стаття присвячена одній із найбільш гострих і суперечливих зовнішньо-політичних проблем сучасного розвитку Арктики: врегулювання її міжнародно-правового статусу. За минулі десятиріччя арктичні країни досягли в цьому питанні значних успіхів. Дискусії про визначення міжнародно-правового статусу арктичних просторів відбуваються на тлі посилення геополітичного та дипломатичного суперництва в контексті боротьби за контроль над вуглеводним потенціалом Арктики. Питання про національну належність надр даного регіону, в яких, за попередніми оцінками, залягає до 25 % усіх нерозвіданих ресурсів нафти і газу в світі, для багатьох північних країн стали першочерговими, що, у свою чергу, підвищило ймовірність зіткнення національних інтересів в Арктиці й виникнення там кризових ситуацій

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, правовий статус, арктичні країни, міжнародна співпраця.

Аналіз і прогнози розвитку подій навколо визначення міжнародного правового режиму Арктики набувають все більшого і більшого значення мірою зростання економічного та військово-стратегічного значення даного регіону [2].

Зростання залежності світової економіки від енергоресурсів, і в першу чергу від нафти і природного газу, змусило військово-політичне керівництво ряду зарубіжних країн зрозуміти необхідність активної розробки нових стратегій просування своїх національних інтересів в зоні Арктики. Дане завдання передбачає залучення всіх ключових сфер зовнішньополітичного регулювання – від наукових досліджень і мирного освоєння арктичних вод до широкомасштабних військових заходів у районах Північного Льодовитого океану.

У зв'язку з тим, що останнім часом суперництво провідних держав в арктичному регіоні різко посилилося, дана проблематика викликає все більший інтерес вітчизняних та зарубіжних науковців [1; 2; 3; 4; 7; 10]. Проте окремі аспекти даного питання залишаються майже не дослідженими. Саме заповнення цих прогалів і є метою даної статті.

Питання про національну належність надр даного регіону, в яких, за попередніми оцінками, залягає до 25 % усіх нерозвіданих ресурсів нафти і газу в світі, для багатьох північних країн стали першочерговими, що, у свою чергу, підвищило ймовірність зіткнення національних інтересів в Арктиці й виникнення там кризових ситуацій [3].

Вирішення питання про належність арктичного шельфу залежить не тільки від результатів наукових досліджень. Тепер ця проблема стає ще й політичною. Боротьба за володіння природними ресурсами Арктики тільки починається. Арктика має важливе військово-стратегічне значення. Тут знаходяться зручні позиції для старту балістичних ракет, для систем протиракетної оборони (ПРО) і для інших елементів систем стратегічного стримування.

Військово-морські сили, завдяки глобальному потеплінню та поступовому скороченню площі льодів, отримують можливість діяти в Арктиці протягом більш тривалого періоду.

Для транснаціональних корпорацій важливо, що через Арктику проходять найкоротші морські і повітряні маршрути між Північною Америкою і Євразією. У міру танення льодів морський шлях через арктичні широти дозволить

скоротити на 40 % протяжність маршрутів між Європою та Далеким Сходом. Крім того, через танення полярних льодів зростає ймовірність пошкоджень дрейфуючими крижинами, що вимагає великих інвестицій у безпеку судноплавства. Таким чином, стратегічне значення Арктики сьогодні істотно зростає. Зокрема, загострюються пов'язані з економічними інтересами міжнародні політичні, військові та юридичні суперечки за володіння її територіями.

Крім того, політичні кола провідних держав розуміють, що більш сильній у воєнно-політичному плані країні буде легше довести своє «право на Арктику» і займатися там видобутком корисних копалин. Тому на Півночі з'являються ознаки відновлення військової активності атомних підводних човнів, патрульних літаків і засобів розвідки; будуються військові бази; проводяться навчання з великою кількістю військовослужбовців [7].

У зв'язку з цим головним змістом статей, які останнім часом все частіше з'являються у західній пресі, є переконання в тому, що світ стоїть на прозі війни на Арктику – «Перську затоку» другої половини ХХІ ст.

Необхідно зазначити той факт, що проблеми освоєння арктичних територій мають для Російської Федерації стратегічне значення. Арктика на тривалу перспективу є не тільки найважливішою ресурсною базою Росії, опорним регіоном для нарощування її транзитного потенціалу, але й вузлом перетину довгострокових національних інтересів країни та головних зарубіжних країн у міжнародній, оборонній та екологічній сферах [8, 12].

Ставлячи питання таким чином, виходимо з того, що існуюча система державного управління в Арктичній зоні Російської Федерації недостатньо скоординована. Недосконалість заходів державного регулювання в економічній та соціальній сферах призвело до критичного стану базової транспортної, промислової, прикордонної, інформаційної, наукової та соціальної інфраструктур.

Є питання, які потребують негайного вирішення. Тому Рада безпеки Російської Федерації запропонувала реалізувати першочергові заходи, спрямовані на підвищення ефективності державного управління соціально-економічним розвитком Арктичної зони Росії, формування в цьому регіоні масштабних і конкурентоспроможних проектів, здатних не тільки залучити зарубіжні та вітчизняні інвестиції, але й істотно поліпшити умови праці та життя громадян на цих територіях.

Для реалізації транзитного потенціалу Росії важливим є завдання забезпечення ефективного використання Північного морського шляху [4]. На цьому напрямку вже вирішуються питання державної підтримки будівництва суден криголамного, аварійно-рятувального та допоміжного флотів, а також берегової інфраструктури, реалізується комплекс заходів по гідрометеорологічному і навігаційному забезпечення транспортного сполучення в Арктичній зоні Російської Федерації [11].

Реалізація цих заходів дозволить не тільки відновити масштаби перевезень по Північному морському шляху, але з часом перетворить його в глобальну світову транспортну артерію, що з'єднає Європу та Азію.

Таким чином, Росія усіма шляхами намагається вести виважену лінію концепції на закріплення пріоритетних віх політики уряду в арктичному регіоні.

В протиположності Росії, США, Норвегія, Данія і Канада мають свої власні плани на арктичний регіон та проводять самостійні геологічні експедиції на доказ володіння територією, подають заявки до ООН з метою встановлення державного статусу за пособництвом організації. Кожна з них проводить стрімку та нещадну політику недопущення іншої північної держави до багатств шельфу, змагається за кожен квадратний метр багатющої, стратегічно вигідної території [14, 16, 17].

Висуваються ідеї, що до Арктики треба підходити як до спільної спадщини людства, маючи на увазі відкриття цього регіону для міжнародних нафтогазовидобувних компаній. Висловлюються пропозиції підписати міжнародний договір про Арктику, що встановлює міжнародний режим управління за аналогією з Договором про Антарктику. Нарощується військова присутність зарубіжних країн у цьому регіоні, форсується реалізація планів по створенню сучасних криголамних флотів.

Таким чином, хоча зміна природно-кліматичних умов і економічні інтереси приарктичних країн створюють теоретичну можливість для мілітаризації Арктики і виникнення тут різних військових конфліктів, в майбутньому ймовірність реалізації будь-яких мислимих сценаріїв цих конфліктів є досить невисокою.

Інтенсивне міжнародне співробітництво в Арктиці розширилося на багатьох рівнях з моменту відкриття та дослідження регіону, та поступово зростає, набуває при цьому міжнародний, глобальний характер [13].

Крім урядового співробітництва в рамках Арктичної Ради, воно також включає нові форми та формули взаємодії корінного населення, регіональних урядів, парламентаріїв, громадянських організацій, наукових та освітніх програм, кооперація яких дозволить на більш високому рівні та повніше реалізувати плани задля розвитку, розбудови, розсудливого використання ресурсного потенціалу. В цьому вбачається ренесанс панарктичного співробітництва, оскільки воно будується на традиціях соціальних та торгових зв'язків, політичної та економічної політики.

З кінця 1980-х рр. Арктика все більш розглядається як особливий регіон, а регіонабудівництво – як найбільш важлива тенденція. В цьому напрямку, враховуючи соціальну стабільність та екологічну нестійкість ситуації, можна визначити рух до нового геополітичного підходу. Це може посприяти виходу Арктики на помітнішу, а можливо, й впливовішу позицію на міжнародній арені, особливо з екологічних питань. Нові учасники надали процесу особливу динаміку, при якій трансгранична кооперація стала реалістичною та створює новий ресурс розвитку в рамках Баренцове – Євроарктичної ради, Ради держав Балтійського моря, Північного Форуму, Міжнародного Арктичного наукового комітету [18].

Але Арктика все ще залишається ареною військових тривог, де за допомогою зброї та військових операцій провідні північні держави відстоюють свої права на «ласий шматочок арктичного пирога», намагаючись позиціонувати себе як «володаря Півночі».

Будучи одночасно і умовою і результатом цих подій, арктична геополітика здійснює перехід від державного домінування та мілітаризації до орієнтації на продуктивне співробітництво.

Довгоочікувана розрядка напруги в міжнародних відносинах, у зв'язку з чим, імовірно, могли б вивільнитися величезні матеріальні та інтелектуальні ресурси, так необхідні для підтримки життєздатності людської цивілізації, сьогодні, на жаль, залишається лише предметом мрійливих планів доволі нечисленних романтиків, так чи інакше усунутих від прийняття визнаних рішень в житті світової спільноти.

Реаліями сьогодення, навпаки, виступають поглиблення міжнародної конкуренції, атмосфера недовіри, панування глобалістських та гегемоністських зовнішньополітичних доктрин, тією чи іншою мірою прихованих дипломатичною риторикою. На жаль, військова потужність країни на сьогодні виступає ключовим елементом, цементуючим рівновагу на світовій політичній арені та утримуючим окремі держави від свавілля, зведеного до статусу абсолюту.

В боротьбі з нарощування економічного та військового потенціалу, держави світу не припиняють пошуки джерел матеріального статку, у тому числі – і шляхом поширення державної юрисдикції на території, яких до тепер не торкнувся процес територіально-політичного поділу світу.

Одним з регіонів, навколо якого прискореними темпами загострюється міжнародна суперечка, виступає Арктика, яка, завдяки неспроможності людини вести прибуткову господарську діяльність в умовах заполяр'я, тривалий час знаходилася під захистом природно-кліматичних умов.

Але, завдяки бурхливому розвитку світової цивілізації, і викликаного ним глобального потепління, частина території планети ставала дедалі більш доступною, і, як наслідок, більш конфліктогенною.

Виявлені на дні Північного Льодовитого океану значні запаси природних енергоресурсів стали приводом для розширення меж прибережних держав у напрямку до Північного полюса планети. Однак зобов'язані діяти в рамках міжнародного публічного права, зацікавлені держави не можуть скористатися вивіренними, традиційними методами приєднання. У силу прямої вказівки Конвенції ООН з морського права 1982 р., «охочі» змушені довести незаперечну приналежність даної території до тієї чи іншої держави за допомогою формування наукової доказової бази: оспорюване океанічне дно має виступати «природним продовженням суходутної території держави», тобто мати статус континентального шельфу [6].

Аналіз діючих сьогодні міжнародно-правових актів дозволяє зробити висновки про недостатню регламентацію правового статусу Арктики. Положення не компенсує навіть наявність так званої Арктичної Ради, заснованої Декларацією від 19 вересня 1996 р., членами якої стали вісім держав, що мають безпосередній вихід до арктичних територій [5].

На цій основі залишається простір для різноманітного моделювання майбутньої долі Арктики, яка бачить кожною з арктичних держав переважно в контексті їх національних інтересів.

Конфліктний потенціал населених територій не виглядає особливо загрозливим, але, все ж таки, не дає підстав для самозаспокоєння.

Неузгодженість позицій щодо даного комплексу питань породжує протиріччя між країнами Північно-Атлантичної угоди. США, Канада, Данія і Норвегія до сьогодні не знайшли спільної мови в даному питанні, оскільки перспективи виграшу кожного з гравців вражають своїми наслідками. Експансія в Арктиці може означати для кожного з них принципову зміну міжнародного статусу, перетворення на супердержави регіонального і, навіть, глобального масштабу. Але для отримання цього «призу» кожній з країн необхідно прикласти до цього значних зусиль, більш уважно придивитися до активних і, навіть, латентних проблем.

Серед таких, наприклад, можна назвати стан, в якому опинилися корінні народи, які потрапили під юрисдикцію північних держав і, виходячи з периферійності їх статусу в міжнародно-політичній системі, тривалий час задовольнялися своїм статусом. Зміна ваги населених ними територій у зв'язку з останніми подіями, цілком вірогідно, може вплинути на їх національну свідомість, зародити надію на позбавлення статусу «народів без історії» та виходу на міжнародно-політичну арену в якості повноправного члена світової сім'ї народів.

Паростки цих процесів, за умови їх умілої підтримки, можуть бути дуже загрозливими, як підказує досвід Данії, яка вже сьогодні постала перед реальною небезпекою втрати контролю над Гренландією, що складає більшу частину території країни і уособлює її надії набути статусу світової держави через поділ Арктики.

В світлі перспектив загострення міжнародної боротьби в Африці набуває нового значення екологічна проблематика, яка, виходячи з поширення її впливу на світову спільноту, також може стати інструментом дестабілізації позицій окремих держав в боротьбі за реалізацію їх інтересів. Відповідна інформаційно-агітаційна компанія може спричинити тимчасову відмову світової спільноти від підтримки ідеї політичного розмежування в Арктиці.

Для деяких кіл світової спільноти, найбільш раціональними виглядають пропозиції про збереження за Арктичним регіоном статусу «світової спадщини», за аналогією з Антарктикою. При дотриманні державами міжнародно-правових механізмів, що забезпечують даний статус, регіон може уникнути долі «світової комори», а, отже, порушення крихкого екологічного балансу.

Зрештою, усі зазначені проблеми можуть отримати найрізноманітніші оцінки. Безспірним залишається одне: проблема визначення майбутньої долі Арктики потребує пильної уваги і подальших досліджень. Саме висвітленню даних аспектів будуть присвячені наступні наукові статті.

Література

- 1. Арктика:** перспективы развития // Информационно-аналитический бюллетень РИСИ. – 2008. – № 4. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.riss.ru>.
- 2. Баранник А.** Арктика как важный геостратегический регион столкновения национальных интересов ведущих зарубежных стран / А. Баранник, И. Вознюк // Зарубежное военное обозрение. – 2009. – № 1.
- 3. Грамберг И.С.,** Лаверов Н.П., Додин Д.А. и др. Арктика на пороге третьего тысячелетия: ресурсный потенциал и проблемы экологии / И.С. Грамберг, Н.П. Лаверов. – СПб. : Наука, 2000.
- 4. Гранберг А.Г.,** Пересыпкин В.И. Проблемы Северного морского пути / А.Г. Гранберг, В.И. Пересыпкин. – М. : Наука, 2006.
- 5. Декларация** об учреждении Арктического Совета. Оттава, Канада, 19 сентября 1996. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://arctic-council.npolar.no/>
- 6. Конвенция** ООН по морскому праву, Монтего-Бей, 10 декабря 1982 года [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/lawsea.shtml.
- 7. Коньшев В.,** Сергуни А. Арктика на перекрестке геополитических интересов / В. Коньшев, А. Сергуни // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – № 9.
- 8. Коньшев В.,** Сергуни А. Национальные интересы России в Арктике: мифы и реальность / В. Коньшев, А. Сергуни // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2011. – № 29.
- 9. Коньшев В.,** Сергуни А. Международные организации и сотрудничество в Арктике / В. Коньшев, А. Сергуни // Вестник международных организаций. – 2011. – № 3.
- 10. Мазур И.И.** Арктика – точка бифуркации в развитии глобального мира. Век глобализации / И.И. Мазур. – 2010. – № 2.
- 11. Николаев М.Е.** Роль Северного Форума в решении глобальных проблем Севера / М.Е. Николаев // Арктика: боль и надежда России. – Якутск : Саха-центр, 1994. – 128 с.; Николаев М. Северный Форум и будущее мировой Арктики / М.Е. Николаев // Северные новости. – 1993. – № 11.
- 12. Основы** государственной политики Российской Федерации в Арктике на период до 2020 года и дальнейшую перспективу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2009/03/30/arktika-osnovy-dok.html>.
- 13. Archer C.** Arctic Co-operation // Vulnerable Arctic: Need for an Alternative Orientation. Tampere, Research Report Nd. 47, 1992, pp. 106.
- 14. Canada's** Northern Strategy. Our North, Our Heritage, Our Future [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.arctic-council.org/index.php/ru/about-rus/documents-rus/category/12-arctic-strategies>.
- 15. Chaturvedi S.** Arctic Geopolitics Then and Now // The Arctic Environment, People, Policy. Amsterdam, 2000.

16. Denmark's Strategy for the Arctic [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.arctic-council.org/index.php/ru/about-rus/documents-rus/category/12-arctic-strategies>.

17. Norway's Strategy – New Building Blocks in the North [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.arctic-council.org/index.php/ru/about-rus/documents-rus/category/12-arctic-strategies>.

18. Scrivener D. International cooperation // The Arctic: Environment, People, Policy. Nuttall M., Gallagher T., Amsterdam, 2000.

Literatura

1. Arctic: development prospects // Information-analytical bulletin RISS. – 2008. – № 4. [Electron resource] – Mode of access: <http://www.riss.ru>.

2. Barannik, A. Arctic as an important geostrategic region clash of national interests of leading foreign countries / Barannik, I. Voznyuk // Foreign Military Review. – 2009. – N 1.

3. Gramberg, J.S., Laverov, NP, Dodin, The Arctic is on the threshold of the third millennium: the resource potential and ecological problems. SPb.: Science, 2000.

4. Granberg, A.G., Peresyphkin V.I. Problems of the Northern Sea Route. M.: Nauka, 2000.

5. Declaration on the Establishment of the Arctic Council. Ottawa, Canada, 19 September 1996. [Electron resource] – Mode of access: <http://arctic-council.npolar.no>.

6. United Nations Convention on the Law of the Sea, Montego Bay, 10 December 1982 [Electron resource] – Mode of access: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/lawsea.shtml.

7. Konishev V., Sergunin A. Arctic at the crossroads of geopolitical interests // World Economy and International Relations. – 2010. – № 9.

8. Konishev V., Sergunin A. National interests of Russia in the Arctic: Myths and Reality // National interests priorities and safety. – 2011. – № 29.

9. Konishev V., Sergunin A. International organizations and cooperation in the Arctic // Bulletin of international organizations. – 2011. – № 3.

10. Mazur II Arctic – bifurcation point in the development of the global world. The age of globalization. – № 2. – 2010.

11. Nikolaev M.E. The role of the Northern Forum in addressing global problems of the North // Arctic: the pain and hope of Russia. – Yakutsk Sakha Center, 1994. – 128 p.; Nicholas M. Northern Forum and the future of the world's Arctic Northern // News. – 1993. – № 11.

12. Principles of State Policy of the Russian Federation in the Arctic for the period up to 2020 and beyond [Electron resource] – Mode of access: <http://www.rg.ru/2009/03/30/arktika-osnovy-dok.html>.

13. Archer C. Arctic Co-operation // Vulnerable Arctic: Need for an Alternative Orientation. Tampere, Research Report Nd. 47, 1992, pp. 106.

14. Canada's Northern Strategy. Our North, Our Heritage, Our Future [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.arctic-council.org/index.php/ru/about-rus/documents-rus/category/12-arctic-strategies>.

15. Chaturvedi S. Arctic Geopolitics Then and Now // The Arctic Environment, People, Policy. Amsterdam, 2000.

16. Denmark's Strategy for the Arctic [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.arctic-council.org/index.php/ru/about-rus/documents-rus/category/12-arctic-strategies>.

17. Norway's Strategy – New Building Blocks in the North [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.arctic-council.org/index.php/ru/about-rus/documents-rus/category/12-arctic-strategies>.

18. Scrivener D. International cooperation // The Arctic: Environment, People, Policy. Nuttall M., Gallagher T., Amsterdam, 2000.

Гарькавченко К.Г. Территориально-политическое деление мира в XXI в.: борьба за Арктику

Статья посвящена одной из самых острых и противоречивых внешнеполитических проблем современного развития Арктики: урегулирование ее международно-правового статуса. За прошедшие десятилетия арктические страны достигли в этом

вопросе значительных успехов. Дискуссии об определении международно-правового статуса арктических пространств происходят на фоне усиления геополитического и дипломатического соперничества в контексте борьбы за контроль над углеводным потенциалом Арктики. Вопрос о национальной принадлежности недр данного региона, в которых, по предварительным оценкам, залегают до 25% всех неразведанных ресурсов нефти и газа в мире, для многих северных стран стали первоочередными, что, в свою очередь, повысило вероятность столкновения национальных интересов в Арктике и возникновения там кризисных ситуаций.

Ключевые слова: *внешняя политика, дипломатия, правовой статус, арктические страны, международное сотрудничество.*

Gar`kavchenko K.G. Territorial and political division of the world in the XXI century: struggle for the Arctic

The radical change of the situation in the Arctic began at the beginning of the XXI century. It is not yet completed, and therefore unambiguous assessment premature. Nevertheless, the main drivers of change are relatively easy to identify: it is the total climate change and globalization processes.

As for the climate, the Arctic is already experiencing a dramatic effect (thinning and disappearance of sea ice, thawing permafrost and the associated damage to the entire infrastructure). In turn, globalization strengthens the connection between the Arctic and the outside world. For example, the growing exploitation of regional hydrocarbon reserves. This was inspired by the political instability of Middle East producers, as well as increasing competition in the consumption of oil and gas (the crucial role played by rapid industrialization of China). However, other visible signs of globalization can be seen.

Melting of the sea ice opens up new possibilities in the development of the Arctic. There is the production of hydrocarbons, development of new shipping routes, the expansion of fisheries and tourism growth. Unfortunately, all the evidence that attempts to take advantage of new opportunities is unlikely have a positive impact on vulnerable human communities. Whether we like it or not, is enough reason to believe that this is the reality in front of which we find ourselves in the coming years.

Key words: *foreign policy, diplomacy, the legal status, the Arctic countries, international cooperation.*